

18. **Цыпин В., прот.** История Русской Церкви. 1917 – 1997 / В. Цыпин. – М., 1994.

19. **Шавельский Г. И.** Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота : в 2 т. / Г. И. Шавельский. – Н.-Й., 1954. – Т. 2.

Надійшла до редколегії 07.05.2015

УДК 94.058.57(477.63)

В. В. Іваненко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**РЕАЛИЗАЦИЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ
«РЕАБІЛІТОВАНИ ІСТОРІЄЮ» НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ:
ДОСВІД, СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ**

Узагальнено попередні результати організаційної й науково-аналітичної роботи в Дніпропетровській області з реабілітації та увічнення пам'яті жертв репресій радянського політичного режиму.

Ключові слова: реабілітація, репресії, тоталітаризм, режим, демократія, справедливість.

В. В. Іваненко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**РЕАЛИЗАЦИЯ ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ
«РЕАБИЛИТОВАННЫЕ ИСТОРИЕЙ» НА ДНЕПРОПЕТРОВЩИНЕ:
ОПЫТ, СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ**

Обобщаются предварительные результаты организационной и научно-аналитической работы в Днепропетровской области по реабилитации и увековечиванию памяти жертв репрессий советского политического режима.

Ключевые слова: реабилитация, репрессия, тоталитаризм, режим, демократия, справедливость.

V. V. Ivanenko

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**THE IMPLEMENTATION OF THE NATIONAL PROGRAM
«REHABILITATED BY HISTORY» IN DNIPROPETROVSK:
EXPERIENCE, STATUS, PROSPECTS**

In the article previous results of organizational, scientific and analytical work are summarized in a Dnipropetrovsk region on a rehabilitation and

© В. В. Іваненко, 2015

immortalization of memory of victims of the soviet political mode repressions. In the article preliminary results of organizational, scientific and analytical work are summarized in the Dnipropetrovsk region in the domain of rehabilitation and immortalization of memory of victims of the soviet political regime repressions. The article shows that in the period of realization of national program «Rehabilitated by History» in the Dnipropetrovsk region during 1996–2015 years were revealed, systematized and introduced into scientific circulation great amount of historical sources and evidences, mostly archival sources, created an electronic database of rehabilitated. These materials become the ground for unique scientific series which were published during 1999–2006 years and includes five volumes (eight books), after that in 2009 year was published two-volume edition of nearly 180 printed sheets which was unified according to requirements of Main Ukrainian editorial board. This book gives a comprehensive understanding of main trends and specific features of acting of soviet punitive machine in our region during the different periods of USSR, contains full martyrology of our repressed countrymen.

Key words: rehabilitation, reprisal, totalitarianism, mode, democracy, justice.

Однією з найтяжчих і найболочіших спадщин радянської епохи поряд з голодоморами є масові політичні репресії, жертвний мартиролог яких налічує мільйони людей – селян, робітників, промисловців, освітян, науковців, митців, літераторів, партійно-державних і громадянських діячів, військових, священників. Тому цей кривавий ужинок нашого відносно недавнього минулого й донині живе незагойною раною в серцях і душах багатьох співвітчизників, є об'єктом скрупульозного вивчення в українській та зарубіжній історіографії [3], слугуючи серйозною пересторогою й показовим історичним уроком для сучасних поколінь можновладців, сил суспільного нігілізму з тим, щоб мали уникати щонайменших політико-ідеологічних збочень заради примарного «світлого майбутнього».

Сьогодні вже, мабуть, ні у кого не виникає сумніву в тому, що саме насилля, репресії були поступово зведені в ранг державної політики й стали органічною складовою радянського тоталітарного режиму, сформованого за часів комуністичного правління, потужним інструментом розв'язання практичних завдань побудови соціалізму в СРСР. Відтак цілком логічною можна вважати заяву Сталіна, зроблену на XVI з'їзді ВКП(б) у 1930 р., де він, зокрема, наголосив: «Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу, але елементом допоміжним, а не головним» [6, с. 309].

Важко сказати, що мав на увазі генсек, виокремлюючи репресії як «елемент допоміжний», але на практиці це означало не що інше, як справжній геноцид проти власного народу, якому судилося заплатити таку невимовно дорогу соціальну ціну за здійснення доленосного більшовицького експерименту. Досить згадати, що в Україні тіль-

ки протягом другої половини 1930-х р. було репресовано, за офіційною статистикою, понад 360 тис. громадян [7, с. 4], у т.ч. майже кожний десятий – на Дніпропетровщині [5, с. 67]. При цьому абсолютна більшість з них із тавром «шкідника», «націоналіста» чи «ворога народу» на довгі роки була, по суті, цинічно викоринена з нашої національної пам'яті, піддана забуттю.

Щоправда, перші спроби бодай припідняти «завісу таємничості» й замовчуваності навколо цього зловісного явища були зроблені в період хрущовської «відлиги», коли на державному рівні розпочався процес перегляду справ репресованих та їх реабілітації, а потім продовжені під час горбачовської «перебудови». Проте тоді відкрилася, образно кажучи, лише вершина айсберга, були позначені хіба що контури того масштабного беззаконня і свавілля, що десятиліттями чинилося в СРСР, перемелюючи долі багатьох людей.

Новий імпульс цій складній, багатовимірній і, прямо скажемо, вельми делікатній роботі дав Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», прийнятий 17 квітня 1991 р., а потім доповнений низкою важливих юридичних положень вже в незалежній Україні, що й стало зрештою вагомим правовим підґрунтям для нарощування системних зусиль влади та громадськості в цій соціально суперзначущій площині, ключом для розуміння передусім сутності й змістового наповнення самого поняття «політична репресія».

Остання теза, до речі, має принципове теоретико-методологічне і практичне значення, оскільки в літературі та й на побутовому рівні часто-густо змішувалися поняття масових і політичних репресій, на що вказували і західні, і вітчизняні науковці, ставлячи питання про необхідність їх понятійно-категоріального розмежування й більш чіткого обґрунтування. Так, французький історик Н. Верт слушно вважає, що поняття «масові репресії» значно ширше за поняття «політичні репресії», бо під категорію політичних не підпадають багатомільйонні маси людей, яких протягом всього сталінського періоду репресували не за політичними статтями, а за кримінальними [1, с. 93–94].

У даному випадку йдеться про те, що з поверненням наприкінці 1920-х рр. до воєнно-комуністичних методів управління країною кримінальне законодавство значною мірою трансформувалося на зразок для силового забезпечення основних господарсько-політичних кампаній – індустріалізації, форсованого промислового будівництва, примусової колективізації, хлібозаготівель тощо. В результаті політизації кримінального законодавства чимало діянь, які раніше кваліфікувалися як звичайні кримінальні (наприклад, підпали, навмисні тілесні ушкодження, вбивства тощо), почали розглядатися правоохоронцями як політичні злочини (зокрема, як тероризм). Тому засуджених за такими «неполітичними» статтями не можна, на наш погляд, вважати

звичайними кримінальними злочинцями, а потрібно радше кваліфікувати як жертви масових репресій.

У свою чергу, згідно із вказаним «реабілітаційним» Законом України політично репресованими визнавалися:

– особи, які «з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, у тому числі „двійками”, „трійками”, особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР „Про кримінальну відповідальність за державні злочини” від 25 грудня 1958 р.»;

– засуджені за «антирадянську агітацію і пропаганду» за статтею 7 Закону СРСР „Про кримінальну відповідальність за державні злочини” від 25 грудня 1958 р. і статтею 62 Кримінального кодексу України в редакціях до прийняття Закону Української РСР від 28 жовтня 1989 р.»;

– засуджені за «поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад» (за ст. 187-1 Кримінального кодексу України);

– засуджені за «порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під проводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою»;

– особи, громадяни України, «які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього Радянського Союзу, необґрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям позасудовими органами»;

– особи, щодо яких з політичних мотивів застосовано примусові заходи медичного характеру;

– громадяни, заслані і вислані з постійного місця проживання та позбавлені майна «за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпособниками та їх сім'ями» [4, с. 294–295].

У даному контексті варто зазначити, що частина сучасних науковців, зокрема, російський історик В. Земсков, продовжують уважати жертвами політичних репресій лише тих, кому була «інкримінована стаття 58 КК (контрреволюційна діяльність та інші тяжкі злочини проти держави) і які були засуджені до розстрілу та інших заходів покарання». За цією логікою під категорію репресованих не підпадають заарештовані, але не засуджені, а також депортовані «куркулі», яких

В. Земсков називає лише «жертвами соціально-економічних перетворень – жорстоких та заснованих на зрівнялівці» [5, с. 12]. На нашу думку, такий підхід є поверховим, спрощеним, не враховує особливостей функціонування репресивно-каральної системи в умовах «великого перелому», а тому переводить значну частину селян, репресованих владою, до абстрактної категорії тих, «хто страждав загалом».

З метою імплементації «реабілітаційного» законодавства, відтворення повноцінної картини репресій і повернення з небуття всіх, кому довелося зазнати моральних, духовних і фізичних утисків та принижень з боку компартійних властей за весь радянський період, у вересні 1992 р. за ініціативою нашого історика-патріарха, академіка П. Т. Тронька були ухвалені постанови Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, згідно з якими започатковувалася загальнодержавна програма під промовистою назвою «Реабілітовані історією».

На виконання прийнятих рішень у кожному регіоні були створені й почали функціонувати обласні редколегії із завданням підготовки та видання відповідної науково-документальної серії книг. У грудні 1992 р. така редколегія на чолі із заступником голови облдержадміністрації була заснована і на Дніпропетровщині, але внаслідок глибокої соціально-економічної кризи розгорнути її роботу по-справжньому вдалося лише із середини 1990-х р., коли при редколегії був утворений науково-редакційний центр (НРЦ). Першим його директором був С. І. Матов, пізніше (з 2001 р.) – Л. Л. Прокопенко, а наукове керівництво упродовж всіх років здійснює В. В. Іваненко. Власне, цей підрозділ і став основним організатором і координатором регіональної програми «Реабілітовані історією», її, так би мовити, «мозковим центром», а кінцева мета її реалізації полягала в тім, щоб поіменно назвати всіх, хто постраждав від беззаконня радянського режиму на території Дніпропетровщини.

У своїй практичній діяльності ми спиралися на постійну підтримку влади, напряму опікувалися «гуманітарними» заступниками губернаторів як очільниками редколегії (О. С. Федосєєв, Т. М. Кравченко, О. В. Сокульська, Є. І. Бородін, М. І. Пустова), керівниками кількох обласних управлінь (із соціальних і гуманітарних питань, культури і туризму, фінансів), завдяки яким НРЦ отримав приміщення в будівлі облради, був укомплектований штатами, матеріально-технічним обладнанням, сучасною комп'ютерно-копіювальною технікою, тобто всім необхідним для продуктивної роботи над проектом.

Та й самому центру за сприяння властей особливо на початковому етапі доводилося у повсякденному режимі вирішувати безліч далеко непростих і, головне, по суті, незнаних до того завдань: вести пошук оптимальної моделі юридичного оформлення НРЦ, залучати до розробки новаторського проекту і підготовки серійного видання

кваліфікованих фахівців-ентузіастів, науковців, обізнаних зі змістом, прийомами і специфікою такої роботи, відпрацьовувати схеми взаємодії і включення в цей процес місцевих силових структур – СБУ, МВС, прокуратури, суду, архівів, музеїв, об'єднань краєзнавців, «Меморіалу» та ін., вирішувати невідкладні фінансові питання тощо.

У різні роки плідно працювали в центрі І. В. Борисов, О. М. Приходько, В. П. Тверезий, Р. М. Шабанова, Ю. В. Пшеничний та ін. А своєрідною душею та справжнім його «мотором» із самого початку був і залишається дотепер в якості наукового секретаря Р. К. Терещенко. Активно співпрацювали з нами науковці В. В. Ченцов, Г. К. Швидько, В. С. Савчук, А. І. Голуб, Д. В. Архирейський, О. Г. Бажан, Н. Р. Романець, С. І. Світленко, О. Ф. Нікілев, В. Я. Яценко, О. В. Бойко, А. Ю. Шевченко, В. Л. Борисов, журналісти М. П. Чабан і В. В. Козак, письменник В. Л. Чемерис, краєзнавці І. Й. Ентін, Ф. М. Молчанова та ін. Нашими надійними партнерами на всіх етапах реалізації проекту були Архів управління СБУ в Дніпропетровській області, Державний архів Дніпропетровської області (директор В. О. Юркова, пізніше – Н. В. Киструська), Національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (директор Н. І. Капустіна), обласна універсальна наукова бібліотека (директор Н. М. Тітова), від яких ми оперативного отримували потрібну інформацію.

Все це у сукупності дозволило нашому науково-редакційному колективу досить успішно впоратися з поставленими завданнями й забезпечити якісну розробку важливої наукової проблеми. Ось лише деякі узагальнюючі підсумки проведеної роботи, а вони без перебільшення достойні. Судіть самі.

За період реалізації програми (1996–2015) виявлено, систематизовано і введено до наукового обігу потужні пласти малознаних або зовсім невідомих історичних джерел та свідчень, здебільшого архівних документів, сформована електронна база даних про реабілітованих на поточний момент згідно із чинним законодавством громадян Дніпропетровщини, тобто встановлено і оприлюднено імена практично всіх мешканців області найширшої соціальної, вікової, національної, професійної приналежності, які так чи інакше пізнали на собі політичний пресинг компартійної влади за весь час її існування. На основі цих матеріалів спочатку була підготовлена й видана впродовж 1999–2006 рр. унікальна науково-документальна серія у п'яти томах (восьми книгах), а потім і уніфікований відповідно до вимог Головної всеукраїнської редколегії двотомник (2009) сумарним обсягом близько 180 друкованих аркушів, що дає всебічне уявлення про загальні тенденції і специфічні відмінності дії радянської карально-репресивної машини в регіоні на різних етапах функціонування союзної держави, містить повний мартиролог наших репресованих земля-

ків, який нараховує загалом 23 351 особу. Однак, схоже, це лише попередня цифра. Адже процес реабілітації триває, картотека архівно-слідчих справ, які є у фонді обласного управління СБУ, ще далеко не вичерпана. Тож маємо надію, що вже у найближчому майбутньому існуючий мартиролог буде доповнений новими іменами.

Цікавий факт: серед реабілітованих і оприлюднених нами жертв тоталітарного режиму найбільше зафіксовано людей фізичної праці – робітників, колгоспників, селян-одноосібників – 15 210 осіб, або 64 % від сумарної їх кількості. 1 052 особи репрезентували інженерно-технічний корпус, 626 – вчительський, 121 – науково-педагогічний, 1 727 – армійський, 223 – духовенський. 15 178 осіб, або 65 % фігурантів книг, – українці, на другому місці, як не дивно, німці – 2 045 осіб (11 %), далі йдуть росіяни (8,8 %), поляки (5,3 %), євреї (4,1 %) і т.д. 10 040 наших земляків (43 %) отримали вищу міру покарання, інші – різні терміни ув'язнення чи заслання [4, с. 83–84]. Такими суто у людському вимірі є жахливі наслідки репресивного смерчу, що пронісся нашим краєм у ті буремні часи.

Як бачимо, започаткована на Дніпропетровщині два десятиріччя назад робота щодо комплексного, системного вивчення історії політичних репресій принесла відчутні позитивні плоди. Тим самим маємо всі підстави стверджувати, що на регіональному рівні фактично ліквідована одна з «білих плям» минулого рідного краю, вирішена важлива наукова і вельми гостра морально-етична та політична проблема, навколо якої протягом тривалого часу вирують суспільні пристрасті, вносячи елементи додаткової напруги в наше й без того надмір розбурхане, суперечливе життя. Безперечно, це вагомий науковий здобуток дніпропетровських істориків, які чесно зробили доручену справу, виконавши свій професійний і громадянський обов'язок задля утвердження історичної правди та справедливості.

Уявлення про масштаби та особливості організації політичного терору в Україні, в т.ч. на Дніпропетровщині, суттєво збагатила низка індивідуальних дослідницьких праць, серед яких виділяються ґрунтовні монографії В. В. Ченцова (2000) і Н. Р. Романець (2014), покладені в основу захищених ними докторських дисертацій.

Останнім часом наш НРЦ започаткував ще два видання в рамках серії книг «Реабілітовані історією» – «Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена» і «Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій: нариси, персоналії». Передбачається видати по п'ять книг у кожній з означених серій (уже вийшло по дві), в яких маємо намір продовжити поглиблене дослідження окремих сюжетних ліній в контексті регіонального репресознавства. Потребують, зокрема, подальших наукових пошуків і серйозного осмислення проблеми причинно-наслідкової динаміки репресій на Дніпропетров-

щині у передвоєнні та повоєнні часи, їх соціальної, національної, фахової диференціації, персоналістичний напрям тощо. Сподіваємося, що цьому сприятиме повне відкриття архівів радянських спецслужб, яке задекларовано останніми рішеннями Верховної Ради України.

Напевно, характеристика діяльності нашого НРЦ буде не повною, якщо не згадати про те, що його працівники взяли найактивнішу участь і у підготовці іншого фундаментально-синтетичного видання в регіоні, а саме – дніпропетровського тому «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні», який побачив світ у 2008 р. (відповідальний редактор С. І. Світленко). Вражає масштаб проекту, потужний склад авторського колективу (керівник Є. І. Бородін), обсяг видання (1 248 с., 156 др. арк.) [2].

Водночас варто зазначити, що ми приділяємо значну увагу організації інформаційного супроводу програми «Реабілітовані історією», задля чого використовуємо різного роду наукові, просвітницькі, культурологічні форуми, презентаційні акції, спеціалізовані регіональні видання, електронні засоби масової інформації тощо. У жовтні 2006 р., приміром, за участю науковців, освітян та громадськості відбулося засідання «круглого столу», на якому обговорювалися перші підсумкові результати виконання обласної програми. Матеріали його покладено в основу п'ятого тому серії, виданого наприкінці того ж року під назвою «Важкий шлях до правди». Думається, настав час провести нову представницьку науково-практичну конференцію, на майданчику якої можна було б, з одного боку, проаналізувати і узагальнити напрацьований за останнє десятиліття досвід, а з іншого, – визначити перспективи подальших наукових студій в цій царині.

Безумовно, все це сприяє ознайомленню широких кіл громадськості, молоді краю зі згубними, воістину драматичними наслідками здійснення політики тогочасного «державного тероризму» щодо власного народу. Уроки історії мають добре усвідомити всі й насамперед сучасна правляча еліта, щоб, як кажуть, двічі не наступати на одні й ті ж «історичні граблі», тобто не допустити повторення трагічних помилок минулого у ході важкого, навіть болісного творення демократичної, правової України.

Бібліографічні посилання

1. **Верт Н.** Сталинизм и массовые репрессии / Н. Верт // История сталинизма: итоги и проблемы изучения : материалы междунар. науч. конф., Москва, 5–7 дек. 2008 г. – М., 2011.
2. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Дніпропетровська область / редкол. : Є. І. Бородін (голова) та ін.; авт. кол.: Є. І. Бородін (керівник) та ін. – Д., 2008.
3. Політичні репресії в Україні (1917–1980 – ті роки) : бібліограф. покажч. / авт. вступ. ст.: С. Білоконь, Р. Подкур, О. Рубльов. – Житомир, 2007.

4. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область : у 2 кн. / упоряд. : Є. І. Бородин, О. Г. Бажан, В. В. Іваненко, Л. Л. Прокопенко, Р. К. Терещенко. – Д., 2009. – Кн. 1.

5. **Романець Н. Р.** Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939) / Н. Р. Романець. – Кривий Ріг, 2014.

6. **Сталин И. В.** Политический отчет ЦК к XVI съезду ВКП (б), 27 июня 1930 г. / И. В. Сталин. Соч. – Т.12.

7. **Третьяков П. Т.** Наш священный обов'язок / П. Т. Третьяков // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2.

Надійшла до редколегії 30.07.2015

УДК 069.51:94(477.63)

В. М. Бекетова

*Дніпропетровський національний історичний музей
імені Д. І. Яворницького*

ПРИВАТНІ МУЗЕЇ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто мережу сучасних музеїв Дніпропетровської області та тенденції її розвитку за рахунок створення приватних музеїв у 2000-х рр.

Ключові слова: приватний музей, музейна мережа, Дніпропетровська область.

В. М. Бекетова

*Днепрпетровский национальный исторический музей
имени Д. И. Яворницкого*

ЧАСТНЫЕ МУЗЕИ В ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Рассмотрена сеть современных музеев Днепропетровской области и тенденции ее развития за счет создания частных музеев в 2000-х гг.

Ключевые слова: частный музей, музейная сеть, Днепропетровская область.

V. M. Beketova

Dnipropetrovsk national historical Museum. D. I. Yavornytsky

PRIVATE MUSEUMS IN DNIPROPETROVSK REGION AT THE PRESENT STAGE

The article deals with modern private museums in the Dnipropetrovsk region. History of themuseum science in the Dnipropetrovsk area numbers 165

© В. М. Бекетова, 2015